[1]बोधयन् शिष्यं धर्मम्। [2]प्रबोधी-प्रतिबोधी। राज्ञां [3]बोधितः-बुधितो वा। [4]विबुधः[A]-बोधः, [B]अविबोधयन्।

(1122) "बुध अवगमने"

(IV-दिवादिः-1172. अक. अनि. आत्म.) [अ]

'बुध्यते बोधतीत्येवं बुधेरवगमे द्वयम्।' (श्लो. 119) इति देवः।

---

1. 'बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः' (1-3-86) इति ण्यन्तादस्मात् परस्मैपदमेव। यदाऽयं चित्तवत्कर्तृकः, तदाऽपि, 'अणावकर्मकात् चित्तवत्कर्तृकात्' (1-3-88) इति ण्यन्तात् परस्मैपदमेवेति ज्ञेयम्। अत्र, 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ—' (1-4-52) इत्यनेन बुध्यर्थत्वात् अण्यन्तावस्थायां कर्तुः, ण्यन्तावस्थायां कर्मसंज्ञेत्यपि ज्ञेयम्।

2. 'भविष्यति गम्यादयः' (3-3-3) इति सूत्रे, प्र—प्रतिपूर्वकस्यास्य णिनिप्रत्ययान्तत्वेन गणपाठात् भविष्यत्यर्थे णिनिः।

3. 'मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च' (3-2-188) इति वर्तमाने आदिकर्मणि च क्तप्रत्ययः। 'उदुपधाद् भावादिकर्मणोः—' (1-2-21) इति कित्त्वविकल्पः। 'क्तस्य च वर्तमाने' (2-3-67) इति षष्ठी। अत्र क्षीरतरङ्गिण्यां बोद्धा, बुद्धः इति इड्रहितप्रयोगौ प्रदर्शितौ। अनिट्कारिकासु (7-2-10) बुध्यति इति श्यना निर्देशात् दैवादिकस्यैवानिट्त्वमिति, अस्य भौवादिकत्वेन सेड्रूपाण्येव भवन्तीति च युक्तमुत्पश्यामः।

4. 'ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः।' (3-1-140) इति कर्तरि णप्रत्ययविकल्पः। तस्य वैकल्पिकत्वात्, कर्तरि पक्षे इगुपधलक्षणकप्रत्यये बुधः, विबुधः इत्यादीनां सिद्धिः। 'अभिधानलक्षणाः कृत्तद्धितसमासान्ताः, (भाष्यम्-3-3-1) इति वचनात् सामान्येन विहितानामपि कृतां क्वचित् संज्ञायामपि सम्भव इति, अत्र कप्रत्ययः संज्ञायामपि। तेन बुधः इति ग्रहविशेषस्य, जातिविशेषस्य च संज्ञा।

A. '.....तमहमितो विलोक्य विबुधैः कृतोत्तमायोधनम्।' भ. का. 10.37.

B. 'ततः प्राकारमारोहत् क्षपाटानविबोधयन्।' भ. का. 8.56.

[अ] 'तत्त्वं बुध्यते' इति धर्मकीर्त्ति प्रयोगात्, 'कमादसुं नारद इत्यबोधि सः॥' (शि. व. 1.3) इति माघप्रयोगाच्च सकर्मकत्वमप्यस्यास्तीति ज्ञायते। परं तु 'अत्र बुधादीनां चतुर्णाम्, 'अणावकर्मकात्—' (1-3-88) इत्येव सिद्धे, वचनमिदम् अचित्तवत्कर्तृकार्थम्।' इति प्रतिपादयतो वृत्तिकारादेरेतदनभिमतमिति ज्ञायते। मा. धा. वृत्तौ तु 'अयमर्थभेदेन सकर्मकोऽकर्मकश्च।' इति समाहितम्।